

Степан Процюк

ТРОЯНДА
РИТУАЛЬНОГО
БОЛЮ

Роман про Василя Стефаника

Видання четверте, виправлене

БРУСТУРИ

УДК 821.161.2

П 84

Процюк С.

Троянда ритуального болю. Роман про Василя Стефаника / Степан Процюк. — Брустури : ТОВ «Дискурсус» : вид-во «Брустури», 2025. — 192 с.

ISBN 978-617-8561-03-1

Роман Степана Процюка «Троянда ритуального болю» — це глибокий художній портрет Василя Стефаника, одного з найвизначніших українських модерністів. Автор занурює читача у внутрішній світ письменника, де трагічність і біль переплітаються з невгамовним пошуком істини та духовної опори.

Текст розгортається як драматична сповідь: у ньому оживають дитячі спогади, болісні любовні переживання, тягар самотності та відповідальності за власний талант. Процюк відтворює атмосферу доби, але водночас акцентує на вічних питаннях: приреченість митця на самотність і зв'язок генія зі стражданням.

«Троянда ритуального болю» — це не лише роман-біографія, а й метафізична драма про людину, що наважилася заглянути в найтемніші глибини людської душі. Степан Процюк з особливою проникливістю і чуттям мови показує Стефаника як особистість і як художника, котрий залишив світові тексти, що досі очищають і потрясають.

Усі права застережено. Жодну частину цього видання не слід відтворювати будь-яким способом без письмового дозволу видавництва.

© Видавництво «Брустури» (ТОВ «Дискурсус»), видання, 2025

© Степан Процюк, текст, 2009, 2025

1

Василю, ти боїшся весіль? Коли молода з молодим, заквітчані, як пава і павич, — і всі на них дивляться? Може, це тебе дратує? Чи ти — порпайся в собі, безжалісніше, як у своїх героях! — заздриш їхньому молодому талану? Може, ти виписуєш такі трагічні долі, бо тобі нестерпно дивитися на щасливих? Може, то мститься дух Євгенії? Або Калитовська, так само мертва, хоче, аби ти ні з ким не знайшов прихистку душею — так, щоб вона розкошувала, як майська ружа, а не палахкотіла вогнем ритуальних самоспалень?

Але чи ти винен, що ви не разом? Чи ти не любив її справдешньо, так, що забувалося за себе? Кожний її рух, погляд, інтонацію в голосі ти потім перебирав у пам'яті, наче дівка на виданню перебирає дорогі коралі... Вона мала чоловіка і двох дітей. Якби була пішла за тобою, то ви би, певне, були щасливими. Один раз у життю ти міг бути дійсно щасливим! Але не судилося.

Вони доскіпуються, чого твої твори такі сумні. Нащо ворухите мою таємницю? Коли тайна спить, то мені троха легше. Деколи зовсім добре — і здається, що так буде вічно. Але ся тайна як звір. Вона роздряпує мою душу, б'є по ній лапами в найтяжчі хвили. Приміром, люди на весіллі сміються, а мені хочеться ридати. Ридати так сильно, так тяжко, мов та невидима звірина, що роздряпує мою душу.

Це не я хочу плакати — а той моторошний звір всередині мене. Се він примушує мене видіти лише біду, тільки нещастя

поміж загалом тихим і монотонним життям покутського люду. Мене не цікавлять щасливі. Мені нудно там, де радіють. Мое царство і мій світ — там, де плачуть. Кажуть, що в плачі нема краси. Та хіба ходить за то? Мужики своїм плачем вивергають із себе найліпше, весь прибитий буднем цвіт своїх душ. У минуту трагедії людина є насправду великою. Тоді вона не гнеться до землі. Горе приближує її до неба. Чистить душі. А що ми варті без туги за чистою душею? Хто ми тоді? Заовшивлена отара без пастуха, не більше...

Важко дивитися на весілля, до горла підступає клубок. У нього поволі... поволі... пропадає надія на щастя, *плавай, плавай, шабелино, вчися плавати*. Ольга йому як друг, зрештою, як сестра. Здавалося, що ще треба чоловікові? Ще й коли це не просто чоловік, а письменник. Це ж золота мрія — дружина-соротниця!.. А я *піду, молод жовнір, жінку шукати*, вона йому як сестра, але він її не любить! Про це хочеться кричати на весь світ, але кому скажеш? Та й навіщо? Хіба не можете зрозуміти, як це — обнімати і пестити жінку, яка поруч, яку цінуєш як людину і господиню, але до якої не спалахує вогонь? І ходив до церкви, і крадькома молився вдома:

— Боже, змилюсь, дай мені полюбити Ольгу, аби я не грішив, заглядаючись на молодлиць; *чужі жони як ягідки, як рожевий цвіт, а ти мені, шабе-шабелино, зав'язала світ*, я не винен, що хочу, але не можу її полюбити; Господи, а може, винен, амінь.

Мені треба палкого вогню, може, і троха біснуватого, а не Ольжиного рівного несильного віддиху. Межи продажними жінками того вогню не буде і близько, а твої дві Євгенії вже в могилі, хіба що на їхніх гробиках знайдеш містичний відсвіт того загадкового вогню...

А як я *си, молод жовнір, жіночку знайду*, де ж я знайду її, я вже батько, а дасть Біг, ще діти будуть, хотів-бим донечку, я би

заплітав у її русявеньке, трошки покручене, як у ангелика, волоссячко чічки. Заплів-бим її червону ружу... Ся квітка має багато любовного смальцю, але біля моєї дочечки вона би на хвилю звільнилася від важких чоловічих і жіночих пристрастей.

...Ми би ходили з тобою осінніми полями. Тато розповідав би тобі казки про діда-всевіда і недобру босорканю, а ти би тупила до тата, як херувимчик. Ти би розуміла тата із пів слова, із пів жесту. Маленькою ти би замінила татові і маму, і сестру, і дружину. Ти би була для тата раєм, доки би-с була маленька, доки би до тебе не залицялися кавалери. Як би ми находилися з тобою, як би наговорилися, насміялися і наплакалися! *Тогди я тя, шабе-шабелино, до боку припну...*

Моя донечко — маленька і непорочна! Моя квіточко із кучериками в білих льолях, де ти, де? Так само на тім світі, як обидві Євгенії? Тобі там добре, донечко моя найрідніша? Хто там замість тата і мами вдягає тебе, як принцесу, у білі льолі?

Василеві поволі гіршало. До горла підкочувався неконтрольований клубок. Ставало так жаль, так по-моторошному сумно за чимось дорогим і найріднішим, якого вже не буде ніколи-ніколи. Чого жаль? Що жие в Русові? Що ставиться до Ольги як до сестри? Оплакує ненароджених дітей? Свої ненаписані новели?

Навколо ставало безнадійно. Василь кури́в, але це нині допомагало мало. Кури́во його заспокоює, хоча лікарі кажуть, що воно шкідливе для здоров'я. Плювати на те, що кажуть. Побули би в його шкурі, не так би заспівали...

Василь згадав про самогубців у його родині. Певне, їм було так зле, як йому зараз. Якась звірина вгніздилася в грудях і ріже, ріже, dokonує тим повільним садистським різанням... Який він був щасливий маленьким, не знаючи про ту звірину... А зараз... Життя не таке, як він хотів... Все не так... Не знаючи, що робити зі своїм тілом, Василь вдарив кілька разів кулаком по кріслі. Аж кров виступила... Нічого, кров — се любов...

Зненацька ним почало трясти. Але він не переймався. Се не вперше. Добре, що не чорна хвороба, котра кидає людиною до землі і крутить у конвульсіях... Се би було нестерпно — мати болість Цезаря і Македонського. Може, се хвороба імператорів? Базилевсів. Але базилевс не обов'язково повинен мати падучу. Досить вже того, що чутливі, як у гімназистки, нерви вже самим фактом є ознакою обраності. Богопомазаності. Але се інша бесіда...

Василевим тілом потрясали спазматичні ридання. Покровавлена від удару кулаком права рука безсило звисала, мовби кликала на допомогу когось найріднішого, незримого...

2

Знову той сон. Він сидить на якомусь дорогому кріслі із височенними бильцями. Крісло нагадує трон. Біля нього безшелесна прислуга. Десь у куточку скорчився блазень. Але він поки що непотрібний. Вродлива дівчина в дуже легкому вбранні підходить до його крісла. Охоронці вишикувалися в коридор із двох сторін чи то крісла, чи трону. Дівчина йде коридором, не змигнувши. «Смілива», — думає він, недбало кидаючи червоні троянди їй, багряноносній королеві. Б'ють барабани. Настає час початку ритуалу.

Навколо тихо, як на цвинтарі. Навіть він поважніше. У повітрі розлитий дурман східних пахощів. Десь доноситься крик катованого раба. Він наказує подарувати йому життя, піднімаючи доверху великий палець правої руки. Багряна підійшла. Барабани шаленіють до безтями.

Вродлива дівчина повільно бере його руку. Обличчя прислуги та охорони нагадують маски. Дівчина своїми повільними

рухами подібна до мумії. Що зараз буде? Вона перетне вену базилевса лезом? Буде віддаватися йому на очах у всіх? Віддаватися всім перед його очима? Задрижить у припадку чорної хвороби? Виконуватиме інший ритуал? Може, вона є Першою жрицею? Високооплачуваною жінкою-отрутою? Клоном цариці Нефертіті у високій темно-синій перуці?

Вона припадає до його руки й повільно обцілює кожен палець. Почергово три рази. Його лице ледь помітно світліє. Ліву руку обцілювати заборонено. На нього також заборонено дивитися під час обцілювання правої руки, що творить, руйнуючи.

Безтямний бій барабанів поволі стихає. Базилевс і багрянородна переповнені взаємною вдячністю. Можливо, і ніжністю. Вона повертається коридором із охоронців, топчучи червоний смалець кохання, тобто розпластані на долівці прекрасні, але вже неживі троянди. Настає час закінчення ритуалу.

Троянда ритуального болю відлітає до небес, туди, де високе і синє.

Усі поволі розходяться. На місце дівчини несміливо підкрадається блазень...

3

Сидів із сестрою Марією на печі. Обоє були в білих сорочечках. Було Різдво. Завивав вітер, нашіптуючи перші ірраціональні видіння. Той, хто роздає словесні царства, вже вибрав його. Але Маленький Білий Хлопчик ще нічого не знав про втручання вищої волі, яка запалила його серце. І ніхто ще не знав, крім Нього.

Мама чекала на братів. Вони мали колядувати. Білі дитячі сорочки літали хатою, мов ангелики. Перша дитяча віра вибілювала і світ, і Русів. Навколо все було білим, як борода древнього пророка.

...дорослим він ще не раз побачить чорний сніг — і вжахнеться — бо цього не бачитиме більше ніхто. Чорний сніг буде випалювати із його серця вогонь, а білий вступатиме із чорним у смертельний поєдинок...

Вуйки співали — або йому так здавалося — про зрадливого лицаря і вірного коня, *продаш ти мене, згадаш ти мене*. За конем гриміли гармати і свистіли кулі, але він так любив свого лицаря, що був готовий до смерті (це було легше) і до життя, присвяченого до скону своєму господарю. Але лицар хоче продати свого коня. І рука йому не здригнеться, і серце нічого не підкаже... Так потім продадуть його — бо за кожне блюзнірство існує розплата. І він згадає свого неживого коня, і потечуть із його каламутних очниць перші червоні сльози. Але вже буде пізно.

Білий Хлопчик у білій сорочці плакав. Йому було так шкода коня, що був готовий власною смертю змити із лицаря ганьбу зради.

...він помирає, а оживає кінь. Кінь підходить до віроломного лицаря і ледь чутно каже: «Бачиш, що ти наробив? Помер хлопчик, щоб змити чорну кров твоєї зради... Хто мені тепер поверне мого хлопчика?» Кінь зводить два копита догори — і б'є лицаря в лице. Той труситься від жаху. Кінь підлітає до неба, просячи ангеликів оживити хлопчика...

Мамині родичі, а батькові брати, Іван, Лесь, Федір і Максим, колядували. Їхні калачі були велетенськими, як хати. Їхні просвітлені колядою і снігом лица нагадували лики запорізьких козаків... ще б оселедця вуйкови Іванови... він би пасував йому... а вуйкови Максимови не дуже... Хлопчик у білій сорочці засміявся... Його сестричка Марія – аякже, вона старша і розумніша! — сказала:

— Ти все дурний! — і отримала від хлопчика стусана.

Заплакала. Хлопчикові стало її шкода. Він теж тихенько розплакався, гладячи малу Маріїну ручку. Заспокоювалися, повіті чаром колядок і пісень.

Хлопчиків здавалося, що всі ці пісні й колядки він звідкись знає. Може, колись складав їх сам... коли був древнім жерцем у довгій лляній сорочці, то складав пісні... коли був білобородим пророком, то складав колядки... вічні обриси його роду сходилися до хати і благословляли того різдвяного вечора...

Цілував вуйкам руку. Кожному. А може, йому лише так здавалося, бо ніколи не пам'ятав цілунків чиеїс руки, крім матеріної. Може, цілував — так було заведено — але не хотів. Проте Той, що запалив його серце, наказав подякувати за благословення родичів. Лесь та Федір, Максим та Іван, що вмів грати на сопілці, підкидаючи вогню до хлопчикowego серця, давали йому по крейцару. Мама збирала ті гроші у велику червону хустку.

Вуйки відтак гостилися. Він знову думав про коня і лицаря...

Потім тато заніс його на піч. Пізніше він забув, яка була доля крейцарів від його родичів. Засинав таким щасливим, як ранкове сонечко недільної днини.

Вірний кінь уже стукотів копитами в його серце. Хлопчик прийняв його — із усією незаплямованою щирістю. І кінь оселився там, здобувши назавше іншого — незрадливого — лицаря.

Коли Хлопчик виріс, він часто зустрічався із підленькими й малодушними лицарями. Вони з'являлися і зникали у веремії років та весен. Вірний кінь ніколи не покидав його. Навіть після смерті. Хлопчикова дружба із дитячим символом була міцнішою від клятви на крові.

4

Дорога курилася білим. Невідомо, чи це був сніг, чи есенція щастя. Санки ковзали так легко, що можна було проїхати ними землю, а потім зачудовано сказати: «Де я? Де мама? Де Марія?»

Маленький Білий Хлопчик міг опинитися в країні, де володарює невикривлене дзеркало. А якщо би він не захотів мати справу із дзеркалами, то санки занесли б його до князівства ожини й королівства малини. Там багато солодошців і три добрі гноми.

Щоправда, Василько хотів, щоб сани полетіли до зірок. Безкровні золоті парсуни зір нагадували хлопчикові великий збір фараонів. Він читав про їхні подвиги і їхню жорстокість. Зорі також далекі, манливі і трохи жорстокі. Бо їхнє світло не гріє. Напевне, навколишній люд тяжко колись не зігрівали подвиги пишати фараонів.

Але ж... Біля курей чи коней тепло. Конюхи завжди в теплі. Але таке тепло не гріє. Воно бридке. Поміж курми й зорями зависає порожнеча, де немає ні справжнього тепла, ні справжнього холоду. Там воно. І там живуть люди. Ті, що ближче до курей, є курокрадами. Ті, які ближчі до зір, зореловами. Але Маленького Білого Хлопчика не притягує середина. Краще вже бути біля курей, аніж завислим у безколірній середині. Але кури поклюють, а зорі сплять своїм безособистісним холодом. Проте ліпше біла жалоба зоряного світла, ніж сіра рутини тих, що плентаються по-курячому, носячи в душах пародію на крила. Хлопчик не може цього висловити, але достеменно це знає...

Також він любить різні кольори, бо вони всі гарні. Та найдужче — білий і чорний. Білий такий урочистий і незаплямований. Чорний по-своєму подібний до білого. Але його урочистість — інша. Вона появляється за межею профанного досвіду. Білий — це урочистість хлопчика і дівчинки. Чорний — мудреця. Це основні кольори, що народили всі інші. Але хто з них — батько, а хто — мати? Хлопчик не знав. Він ще не чув про андрогінність...

Також він не чув про смертельні бої кольорів і паразитарні бенкети їхніх відтінків. Він ще не знав ні про сховане існування тіні, ні про те, як тінь може закопати в землю навіть найбільшу хмаринку чи найчорнішу афіну. Він ще не тямив, наскільки

ки інші кольори легші від чорного і білого. Не здогадувався, що відтінки провідних кольорів узагалі не мають ваги, бо вони є імітаторами. А все імітаторське може мати вагу в суспільстві, але ніколи — у королівстві дитячої метафізики. Пасіонарність білого і чорного притягувала хлопчика і відлякувала... Він уже був закоханим у ці кольори. І це було перше кохання, не пов'язане з любов'ю до рідних. А найперше — до мами Оксани.

Мама була за межею уявлень. Якщо інші люди, навіть батько чи сестра, ще нагадували якісь переплетіння кольорів, то мама вбирала всі можливі основи й відтінки. Вчора він молився наніч разом із нею до Богородиці. Просив у Боженьки, щоб маму не боліла голова. Також просив нові санчата. Решта все влаштувало хлопчика. І русівські пагорби, і сусідські приятелі, і зоряне холодне небо над головою, що так багатообіцяюче сповнювало надією на щось незнане... таке гарне... чудодійне...

А те незнане і гарне буде таке велике і священне, як Божі образи в хаті, таке радісне, як мамині руки і мамин голос. Його переповнювало почуття щастя. Хотілося плакати від радощів.

Хлопчик ще не знав про смуток, який зачаївся в найдальшому кутику його кімнатки. Смуток теж любив зорі і боготворив чорне і біле. Він теж був файним хлопаком. Тільки колись смуток не послухав Боженьки — і відокремився від радості. Через те він ховається, бо йому соромно. Він тужить за радощами, ходячи за ними вслід. Вони проганяють його за непослух. Але він іде й повертається, бо якщо б не ходив услід за ними, то і радощі не були б такими світанковими і викупаними в травах. Приблизно так Василько думав про смуток. Особливо, коли батько був лютим. Чому той смуток чіпляється до нього, а не йде кудись на поля, далеко від людських осель? Але довго про це думати неможливо. Бо вже швидко весна — і треба ховати санчата.

Весна ще добріша від зими. Сонце, вітер і верби вже чекають на неї. Але найбільше чекає один хлопчик. Він не може сам

зродити весну, бо не знає як. Але може нетерпляче молитися до Бога, щоб швидше роздмухував сніги. Бо вчора до обіду завіяло таким теплом, що малюкове серце аж здригнулося від нової надії. І заболіло. Хлопчина зблід. Він ще не знав, що колись на його слово хтось чекатиме, наче він — на весну. Ще не розумів, який тягар накладе на його душу прийдешня весна. Адже сієї весни він почав складати казки.

Воно прийшло саме. Нізвідки. Навколо було так гарно, що він зблід від несподіваного страху: це ж рай! Маленькі груди не змогли вмістити всієї радості — і так прорвалася перша казка. Про хлопчика, що його весна вбила. А земля з'їла. Але се було дуже давно. Проте він звідкись про се знає, ніби бачить, як весна віддає хлопчика в глибини землі. А та радіє. «Чому ж вона радіє?» — розпачливо подумав Василько. Це був його перший сум. Він прийшов нізвідки, а потім утік. Але вже ніколи не покидав назавсім.

5

Він ще нічого не знав про педагогіку карликів, яка буде-ється на приниженні. Він ще не знав, що якби його батько був потрібен деяким учителям, то вони б розпластувалися перед сином ріжками й ніжками.

Знав найважливіше: він є маленькою людиною, що має гідність. Сам нікого не кривдив. У школі містечка Снятина вчитися не хотілося, бо там не було любові. Зате було багато парнокопитних (як серед учителів, так і учнів), що лише мали людську подобизну. Зате гострими ніздрями відчували його інакшість. І ця білість його інакшості дратувала їх. Хотілося затоптати її в багнюку. Осквернити хіхоньками і знуцанням.

— Ти хлоп? Хлоп!

— А ти хто?

— Єстем шляхтич! — гордо пищав якийсь парнокопитець.

— Іди до сраки, шляхтичу...

— Ох, скурвий сину! Мало тобі не буде! — і починалася бійка.

Діставалося і йому, і «панам». Сморід соціальних ієрархій найнижчого ґатунку, майже расизм не давали жити правдою.

...на вітрі тріпотіла біла мамина сорочка — чиста, сумна і нещасна. Він боявся глузу з сорочки, як глузу з матері. Траурна блідість сорочки не могла протистояти кіптяві кишенькового балагану. Спершу він пробував змиритися. Але *чув підлість за тихий хід, і кров моя діточа із серця капала*. Там, де замішана кров бунту, відступає сором за покійно нагнуту волячу голову. Кров проростає трояндово, кров згортається бентежливо, кров розквітає полум'яно...

Мама приходила до нього пішки. На дорозі від Русова до Снятина стояв камінний хрест. Василько йшов до нього від Снятина, мама — від Русова. Невідомо, чи ще колись так калатало його серце, як тоді, коли спішив зустрітися із Головною Жінкою свого життя. Намагався не показувати хвилювання. Не скаржився. Мама здогадувалася про все, просвічуючи його душу своїми рентгенами. Приносила любов, їжу, білі сорочки і приховані від батька гроші.

...він купається у якомусь світлому чарівному морі. Творчі води змивають печаль і додають сили. Лагідне лице господині води і повелительки радості світиться добром. Її любов глибоко западає в душу, щоб потім рятувати його в ті хвилини, коли вже не могло порятувати ніщо. Радуйся, селянська царице, своїм первородним сином. Радуйся, сину із долею, уготованою на небесах, що тебе породила — під іконою Богоматері на рушниках — селянська царівна із житієм страсотерпиці...

Не могли наговоритися. Не встигали наслухатися. Він їв, а мама дивилася на нього, сповнена благоговійного трепету.